

РОЗДІЛ 6

ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ

УДК 930.1

Ласінська М.Ю., Миколаївський державний університет імені В.О.Сухомлинського

Ласінська Маріанна Юрївна (1981 р.н.). У 2003 р. закінчила історичний факультет ОНУ ім. І.І.Мечникова. Аспірант кафедри історії України МДУ ім. В.О.Сухомлинського. Тема кандидатської дисертації – “Археологічні дослідження Нижнього Побужжя”.

Археологічні пам'ятки Миколаївщини у “Записках Одеського товариства історії та старожитностей”

Стаття присвячена історіографічному огляду археологічної діяльності членів Одеського Товариства Історії та Старожитностей на території сучасної Миколаївської області. Даний аспект діяльності товариства не висвітлювався в історіографічних виданнях. Доводиться його важливість як окремої ланки в ланцюгу археологічних досліджень на території Нижнього Побужжя.

The article is devoted to archeological scientific researches made by members of the Odessa Society of History and Antiquities on the territory of Mykolaiv region in the XIX century. This aspect of the activity of the society was not described in historiographic editions. Its importance as a separate link in the chain of archeological researches on the territory of Lower Pobuzhya is proved.

Одним з найважливіших історіографічних матеріалів, що стосується дослідження археологічних пам'яток Миколаївщини, є масив наукового матеріалу, який лишило по собі у спадщину майбутнім дослідникам Одеське товариство історії та старожитностей, засноване 1839 року в Одесі. Виникнення і діяльність Товариства є невід'ємною складовою загальноісторичних та суспільних процесів, що відбувалися в Російській імперії у XIX – на початку XX ст. В контексті подій та розвитку стану історичної науки цього періоду воно згуртувало дослідників історії краю, відіграло велику роль в актуалізації і розширенні джерельної бази вивчення історії Півдня України.

Основним напрямком діяльності Одеського товариства історії та старожитностей стала археологія [1]. Шановні вчені, науковці, члени Товариства виявляли величезний інтерес до вивчення та дослідження археологічних пам'яток

Південної Росії. Чимала роль у цих розшуках належала поселенням, що знаходяться на території сучасної Миколаївщини, винятково багатій на цінні історичні рештки. Про це свідчить значна кількість наукових доробків, опублікованих на сторінках “Записок Одеського товариства історії та старожитностей” (далі – “Записок”), присвячених коблевському, ольвійському, березанському, аджигольському, кінбурнському, очаківському та іншим, менш відомим широкому загалу, археологічним пам'яткам, що географічно розташовані в адміністративних межах теперішньої Миколаївської області.

Археологічна наука в Російській Імперії середини та навіть кінця XIX століття перебувала ще у тому стані, коли адекватні відомості про винайдення і наукову розробку пам'яток первісної доби були у відвертому дефіциті, що неодмінно відбивалося на сторінках “Записок”: “...До цього необхідно додати, що засоби кам'яного віку, що

знаходяться в степу, не являючи собою цінності в очах простолюдинів, втрачені для науки безповоротно...” [2].

Автори поодиноких статей чесно пишуть про нестачу автентичних знань з цього приводу, спостерігається також відсутність чіткого наукового хронологічного розподілу та класифікації археологічних знахідок, описаних кореспондентами “Записок”, віднесених ними до прадавньої доби, на пам’ятки, що належать до епохи палеоліту, мезоліту, неоліту, енеоліту, бронзи та ранньозалізного віку [3].

Найзмістовнішою статтею, в якій подається облік знайдених, у більшості своїй випадково, речей, що за часом виникнення належать до первісної доби історії людства, а також, вказівок місцевостей, де ці рештки матеріальної культури були видобуті, є нарис відомого українського етнографа ХІХ сторіччя Володимира Миколайовича Ястребова “Досвід топографічного огляду старожитностей Херсонської губернії”. Тут ми можемо отримати важливі відомості про археологічні пам’ятки періоду кам’яного віку, епохи бронзи та навіть заліза, які були відкриті, почасти, і на території сучасної Миколаївської області. Стаття поділяється на одинадцять розділів, присвячених зробленим у межах Херсонської губернії та опублікованим, переважно в Записках, знахідкам зброї та знарядь праці, монет, менгірів, зображень та написів на камінні, кам’яних бабів, різноманітних старожитностей, костей та поховань, печер та підземних ходів, земляних валів, городищ та селищ, а також курганів. Вказані старожитності та археологічні об’єкти, як правило відкривались місцевими мешканцями, дуже зрідка спеціалістами, по селищах, а також інших населених пунктах, розташованих, у більшості своїй, на узбережжях річок, що перетинають територію Миколаївської області.

Згідно нарису В.М.Ястребова, на просторі нижнього Побужжя станом на 1894 рік окрім зброї та знарядь праці (бронзові та кременеві вістря стріл, ножі з кременю, кам’яні молотки, бронзові та кам’яні сокири, кінська зброя, посуд і т. ін.) [4] були зроблені знахідки поховань із рештками кістяків людей, тварин (переважно коней) та ритуальними предметами. Хоча стаття В.М.Ястребова за планом викладення матеріалу носить скоріше описовий характер, проте, вона доводить, що на території Миколаївщини співавторам “Записок” були відомі та цікаві не лише пам’ятки античності.

Деякі ґрунтовні статті, друківаних на сторінках “Записок” були присвячені історичним решткам нижнього Побужжя періоду ранньозалізного віку та скіфо-сарматської доби. Дану проблематику, у певній мірі, розкривають праці кореспондентів та дійсних членів товариства Ф.К.Бруна,

А.Подберезського, В.М.Ястребова, М.І.Веселовського та ін. [3; 5; 6; 13].

Автори перших вміщених у Записках статей про вивчені археологічні рештки, що, на їхню думку, лишили після себе кіммерійці, скіфи, сарматські племена, як один твердять: “...На жаль археологи наші поки що не можуть визначити із достовірністю, ким і коли були насипані розкопані до сьогодні кургани, ні які зі знайдених у них кісток та старожитностей різного гатунку повинні бути віднесені саме до скіфів, а не їхніх сусідів, або ж якихось інших народів, що мешкали до чи після них на північному узбережжі Чорного моря” [5]; “...тоді, як питання про поховання звичайні, що містять простори степів Чорноморської Русі, можна вважати майже остаточно вирішеними, є ще інші, ті, що зазвичай лежать поруч з ними, насипи з поглибленням, котрі вкриває до сьогодні глибока таємниця” [6]. Проте, не дивлячись на майже повну відсутність у таких есе наукового аналізу та ідентифікації зроблених знахідок, все ж таки ми можемо вести мову про науковий облік та опис пам’яток археології епохи бронзи, заліза та скіфо-сарматської доби, наявних на території сучасної Миколаївщини.

На сторінках “Записок” зустрічаються відомості про вже розкопані, або ще не розриті кургани чи курганні групи з докладним описом їх та їхнього вмісту, а також робиться спроба класифікувати кургани. Також науковцями відмічалось, що у досліджених ними курганах слідів трупоспалення не помічено, проте зустрічаються вугілля та перепалені кістки дрібних тварин, припустимо жертвних [7]. Такі кургани були відкриті у межах сучасних Веселинівського, Жовтневого, Миколаївського, Арбузинського, Врадіївського, Доманівського, Сланецького, Новоодеського, Первомайського районів та міста Миколаєва включно. Серед них, за рівнем досліджуваності кореспондентами “Записок”, можна виділити жовтневі, веселинівські, врадіївські та арбузинські кургани.

Так, перші згадки про пам’ятники археології, які знаходяться на території сучасного Веселинівського району, відносяться до ХVІ ст. Значно пізніше там побували і зробили свої записи кореспонденти “Записок” князь І.С.Мишецький, В.М.Ястребов (ХІХ ст.) та В.І.Гошкевич (поч. ХХ ст.). У своїх статтях В.М.Ястребов та В.І.Гошкевич описували городище (тепер Городок II), а також археологічні знахідки і велику кількість курганів, розташованих навколо сіл, які зараз знаходяться у адміністративних межах району. Ці ж автори повідомляють про чисельні розкопки місцевими шукачами скарбів, любителів старожитностей. На жаль, відомості про такі роботи дуже мізерні. Достовірно лише те, що разом з похованнями

доби бронзи були відкриті поховання скіфського часу.

Дослідження території, яку зараз займає Жовтневий район, почалося з середини XIX ст. Ці місця відвідав голова Російського Імператорського археологічного товариства граф О.С.Уваров. Він намагався ототожнити поселення Лимани V зі стародавнім містом Каркінітом, яке на території Миколаївщини намагались локалізувати та відшукати і інші кореспонденти “Записок” [8]. Але ці гіпотези були спростовані Ф.К.Бруном, котрий у другій половині XIX ст. побував на цих землях [9]. Наприкінці XIX – на початку XX ст. окремі місця та знахідки на узбережжі Бузького лиману описали спочатку В.М.Ястребов, а згодом В.І.Гошкевич.

Перший опис пам’яток археології Врадіївського району ми знаходимо у вже згадуваній статті В.М.Ястребова, котрий розповідає про кургани, розташовані біля Врадіївки та сіл Осипівка і Кумані. Тут же він пише про грабіжницькі розкопки цих курганів місцевими мешканцями. Не кращим було становище курганів, розташованих біля сіл Семенівка та Іванівка Арбузинського району.

Із “Записок” дізнаємось, що Володимир Леонтович повідомив представників Товариства про групу з 10 курганів, розташованих поблизу села Аннівка, що на Інгулі; Михайло Косач у статті “Дорожні примітки від Миколаєва до Вознесенська” розповідає про величезний курган біля с. Білоусівка на Бузі з кам’яною бабою на ньому; за повідомленням І.А.Сенкевича, у двох верстах за селом Володимирівка, що на Дідовій балці, було розкопано великий курган, в якому знайшли кістяк людини та бронзові вістря стріл; досить відомими курганными групами, на які звертається увага дослідників, є ті, що розташовані біля селища Мигія на Бузі та ін. На 1894 рік кореспондентам товариства було відоме розташування курганів поблизу понад 25 населених пунктів, що сьогодні знаходяться на території Миколаївської області [10].

Члени товариства не лише публікували дані про ті чи інші археологічні пам’ятки, а й намагалися перевірити їх достовірність, у тих же випадках, коли це було неможливо, робили примітку про те, що “інформація записана зі слів...”. Кореспонденти “Записок” В.Леонтович, Л.Падалка, Н.Ерделі, В.Антонович, А.Махно, М.Аркас особисто виїжджали на місця ведення розкопів, ретельно описували кількість знайдених предметів, вказували на стан їх збереженості, найменування та різновиди, приділяли увагу позам небіжчиків та орієнтації поховання, замальовували речі та приправляли, по можливості, до музею Товариства. Показовими за своїм науковим рівнем є звіти про археологічні дослідження курганів, надіслані В.Б.Антоновичем після проведення

ним у 1884 році розкопів 6 курганів у селищі Мигії на річці Буг та М.М.Аркасом про особисте спостереження ним розривання поховання курганного типу на території містечка Балацького на Інгулі [11].

Непересічний інтерес у членів Товариства викликали так звані “кам’яні баби”, на які такі багаті південні степи Миколаївщини та Херсонщини: “Особливий відділ пам’яток старовини, хоча і не класичної складають “Кам’яні баби”, котрих у Музеї нараховується 34, зібрані з різних місць Херсонської та особливо Катеринославської губерній, та таких, що відрізняються одна від одної рисами обличчя, одягом та іншими приналежностями...” [12]. У своїх статтях, надрукованих у Записках, вчені розкривають історіографію цього питання, ретельно перераховують та класифікують усі відомі їм знахідки “Балбалів”, а також намагаються прослідкувати подальшу долю кам’яних велетів [13].

Окреме місце в роботах членів Товариства займає вивчення пам’яток античності, зокрема тих, що розташовані на території сучасної Миколаївської області. Основними напрямками дослідницького інтересу в цій галузі визначаються проблеми стародавньої географії регіону, звернення до епіграфічних та нумізматичних матеріалів, знайдених на пам’ятках північнопонтійського узбережжя взагалі та нижнього Побужжя зокрема.

Наукова діяльність членів вченої спільки любителів старовини, відбита на сторінках “Записок” умовно поділяється на два періоди. Перший з них тривав з 1844 року, носив відверто “кабінетний характер”. Початок другого періоду можна позначити з середини 90-х років XIX ст., коли глибокий інтерес до “старовини” з боку всієї спільки вчених-істориків Товариства поступово переростає у професійне зайняття археологією, з одного боку, а з іншого, саме у цей період до лав наукового загалу Товариства вступає вчений, котрий зробив неочінений внесок у формування традицій польової археології та руської науки про античність, – Ернст Романович фон Штерн. Саме із входженням цієї видатної особистості до числа членів Товариства статті, вміщені у “Записках”, набувають академічного характеру [14].

У 1863 році В.Н.Юргевич зробив огляд околиць села Коблевки, де знаходилась стародавня пристань Одіссос, котру іноді плутають із важливим однойменним містом поблизу Варни [15]. Він повідомляв, що на базі старої матеріальної книги Одеського музею йому були відомі знахідки серповидних ножів у селі Троїцькому, інакше Коблеві, або Великому, розташованому на Тілігульському лимані. Цю інформацію підтверджував у своїй

збірці “Чорномор’я” Ф.К.Брун, котрий говорить, що вказані серпанки були знайдені поблизу Березані. Тут же знайдені дошки з елінськими написами, один з яких у 1836 р. виданий М.Н.Мурзакевичем в “Одеському віснику” та В.В.Латишевим в “Inscriptiones”, крім того, там була знайдена стародавня амфора з гончарними клеймами [16]. У першому томі “Записок” вміщена стаття М.Н.Мурзакевича, присвячена описові неодноразових знахідок еллінських написів поблизу села Троїцького (тепер с. Коблево), у маєтку поміщика А.Ф.Кобле, про їх важливість для науки, про античність, а також про твір археолога І.О.Стемпковського “Дослідження місцезнаходження стародавніх Грецьких поселень на берегах Понта Евксинського, поміж Тірасом та Борисфеном”, де подається докладний опис точного місце розташування, вище згадуваного поселення [17]. Далі знаходимо відомості про знайдені на землі маркиза А.Ф.Палуччі у 5 верстах від його маєтку села Троїцького рештки будівель, а також грецькі написи із стародавнього міста-порту. Там само маємо згадку про ведення розкопок Іваном Олексійовичем Стемпковським на березі Тилігульського лиману з метою виявлення точного місця знаходження старовинного міста Одіссоса [18].

Дослідженням та публікацією у “Записках” іншого пам’ятника античності, розташованого на березі Дніпровського лиману, займалися метри вітчизняної історичної, археологічної науки, а також картографії, топографії та історичної географії, такі, як Олексій Сергійович Уваров, Філіп Карлович Брун, Авксентій Павлович Чирков та ін. У своїх статтях вони описують стародавнє укріплення під назвою Аджигольське городище, котре має 130 сажнів по колу, а надто те, що в ньому знаходять череп’я, амфорні ручки, ольвійські монети та епіграфічний матеріал [19]. До вище означеного Ф.К.Брун додає опис помічених ним під час подорожі, здійсненої влітку 1862 року, виразних ознак будівель, а також припускає можливість існування там решток храму з маяком, котрий би вказував шлях в Ольвію стародавнім морякам [20].

Після Ф.К.Бруна за дорученням Товариства огляд городища проводив А.П.Чирков. Серед описаних ним 17 городищ, розташованих по берегах Дніпра та його лиману, за його обмірами найменшим виявилось саме Аджигольське, воно має лише 75 сажнів в довжину, 50 сажнів завширшки та займає площу у півтори десятини. За словами А.П.Чиркова, з каменю, взятого з городища в селі Аджиголі, побудована церква та майже всі панські садиби. [21]. Також в Записках знаходимо інформацію, що Аджигольський “Городок” був нанесений на триверстній мапі.

Надписи, знайдені в городищі, були доправлені до Одеського музею, перша з них видана спочатку Г.Келлером, а згодом В.В.Латишевим, друга – П.І.Кеппенюм та В.В.Латишевим. Дві мармурові плити, знайдені в Аджиголі, пожертвовані так само Одеському музеєві А.Л.Берт’є-Делагардом [22].

Поряд із археологічними пам’ятниками Аджигола та Коблева кореспонденти “Записок” згадують про рештки античних будівель поблизу Очакова, які, на їх думку, є залишками ще одного стародавнього грецького городища [23]. Так, до них доходили чутки про старовинні руїни, ближче до Березані, з котрих, начебто, турки користувалися камінням і, навіть, мармуром для відновлення очаківських мурів після компанії Лассі [24]. Граф О.С.Уваров бачив на лівому боці від батареїного мису, сажнях у 10 від берега під водою великі кам’яні плити, на його думку, рештки стародавньої пристані. За словами іншого кореспондента “Записок”, О.Шмідта, місцевість, котру займає Очаків, та його околиці перекопані відбитками укріплень; тут, додає він, часто знаходять у землі кістяки, монети та підземні ходи.

Найпильнішу увагу кореспондентів Товариства привертала археологічні знахідки, зроблені на руїнах стародавньої Ольвії. “Свідчення більшості стародавніх авторів про місцезнаходження Ольвії на Борисфеносі виявляються такими, що не суперечать дійсності. Тепер немає вже ніякого сумніву, що селище Сто Могил, яке знаходиться поблизу села Парутине, Ільїнське також, верстах у сорока нижче Миколаєва по течії теперішнього Бугу, є шановане кладовище стародавньої Ольвії чи Борисфенеса” [25], – читаємо у статті дійсного члена Товариства Н.Надеждіна “Геродотова Скіфія, що пояснюється кризь порівняння із місцевостями”. Тут ми знаходимо опис Борисфеніди та Ольвії, визначення їх географічного положення з коментарями та роздумами вченого про справжнє місцезнаходження цих давньогрецьких колоній. Не дивлячись на те, що Н.Надеждін невірно локалізує стародавню Ольвію та Борисфеніду, як такі, що існували на одній і тій самій території, це є перша згадка, котра торкається археологічних пам’яток Миколаївщини, вміщена у першому томі “Записок”.

На початку вивчення історії античного міста дослідники Ольвії по-різному локалізували місцезнаходження цієї мілетської колонії. Проте, вперше звернули увагу всього світу на точне місцезнаходження залишків городища біля села Ільїнського (тепер Парутине) академік Санкт-Петербурзької академії наук Петро Паллас та російський письменник Павло Сумароков. Саме на результати досліджень цих фахівців, а також археологів І.М.Муравйова, О.

де Брюкса, Г.Келера, І.П.Бларамберга, І.О.Стемпковського, П.І.Кеппена, Дюбуа та ін. [26] у майбутньому спиратимуться автори “Записок”. У самих же “Записках” майже кожен том містить наукові статті, замітки та нариси, присвячені історії, географії, топографії, матеріальним знахідкам, зробленим на території Ольвійського городища, вивченню, науковій класифікації цих знахідок, а також подальшій долі, що спіткала цінні історичні рештки, пов’язані з існуванням давньогрецької колонії.

Так, у тридцяти двох томах “Записок” було опубліковано близько шести десятків статей з цього приводу. Їхні автори – відомі вчені, відомі на весь світ корифеї історичної науки, професійні археологи, колекціонери та просто зацікавлені меценати: М.Мурзакевич, П.Беккер, Ф.Брун, Ф.Струве, В.Юргевич, М.Аркас, П.Бурачков, О.Блау, М.Кондаков, В.Латишев, Е. фон Штерн, А.Нелідов, О.Деревицький, О.Потоліцин, С.Жебелев, Г.Келер та багато інших. Поряд із змістовними нарисами Н.Надеждіна, М.Мурзакевича, М.Аркаса, П.Беккера, Ф.Бруна, А.Чиркова, присвяченими географічному розташуванню Ольвії, статтями М.М.Аркаса та Ф.К.Бруна, В.Н.Юркевича, В.В.Струве, В.В.Латишева, М.Г.Попруженка про різноманітні речові знахідки та археологічні роботи на території Ольвійської хори, Е.Р. фон Шхерна, Н.Кондакова про вивчення історії існування давньогрецької колонії, знаходимо не менш важливі статті зовсім іншого гатунку, зокрема проф. А.Л.Потоліцина “Про склад та походження надгробної пластини з міста Ольвії”, які вже в той час могли пролити світло на походження матеріалу та сировини, з яких вироблялися предмети побуту та інші матеріальні речі, котрими користувалися ольвіополіти.

План Ольвії був знятий з натури ще 1819 року археологом П.І.Кеппеном та гравійований в Одеському музеї [27]. Граф О.С.Уваров, котрий досліджував стародавню Ольвію, у своєму описі її вказав на значне узвишся, яке являло собою подовжене на півколо та було притиснуте до берега лиману, в середині його він визначив місцезнаходження акрополя та агори. На думку О.С.Уварова, деякі з тутешніх курганів слугували основами веж, інші – храмів та будівель. Каміння та фундаменти будівель, що зустрічалися на поверхні землі, за його словами, були розібрані, а майже всі навколишні села та більша частина Очакова будувалися з цього каміння та мармурових плит [28].

Пізніше в Ольвії робили розкопки І.С.Забелін та барон В.Г.Тізенгаузен. Ними були відкриті фундаменти будівель, цистерни, хлібні ями, засипані попелом, поховання, епіграфічний матеріал, амфорні ручки та

черепиця з клеймами, карнизи та фризи з обпаленої глини, світильники, глечики, череп’я розписних ваз та посуд, вкритий чорною поливою, теракотові фігури, бронзові черепа Пріапа, скляна пластинка із зображенням людської голови, мідна фігура дельфіна, мармурова голівка воїна у шоломі та ін. А незабаром серед дослідників пам’яток античності, зокрема Ольвії, з’явиться ім’я Бориса Володимировича Фармаковського, котрий провів перші розкопки в Ольвії у 1896 році та зробив неоціненний внесок у археологічні дослідження стародавнього міста.

Урочище Сто Могил з давніх часів постійно розкопували як спеціалісти, шукачі скарбів, так і місцеві мешканці. Згідно інформації, поданій у “Записках”, відшукані тут у великій кількості артефакти частково надходили до установ, які зберігали старожитності, – Ермітажу, Історичного музею у Москві, музею Одеського товариства історії та старожитностей, крім того вони потрапляли до приватних колекцій І.І.Куріса, І.К.Суручана, А.Н.Поля та ін. [29]. Проте дуже часто траплялося так, що внаслідок грабіжницьких розкопок місцевими селянами та мисливцями цінні експонати були втраченими для науки назавжди [30]. Цією проблемою переймалися автори “Записок”: слідували за долею не лише тих предметів античності, що потрапляли до музеїв, а й, по можливості, відшукували, описували, замальовували або фотографували речі, які потрапляли до приватних колекцій, вивозилися за кордон або ставали здобиччю торгівців антикваріатом [31].

З перерахованих у “Записках” знахідок, зроблених в Ольвії, загальновідомі всьому світові два мармурові леви із знаками, вибитими на них, котрі були передані для зберігання до Ермітажу [32]. До Одеського музею було передано на зберігання величезну кількість ольвійських старожитностей різного типу, більшість яких, без сумніву, вилучена з місцевих поховань. Туди ж надходила та підлягала докладному вивченню сила-силенна епіграфічного та нумізматичного матеріалу, декілька надгробків із зображенням на них фрагментів статуй та барельєфів. За даними, вміщеними на сторінках “Записок”, у музеї Товариства знаходилися такі предмети з Ольвії: глиняні водопровідні труби, гранітний стовп, котрий слугував причалом для суден, фризи – вапняний з орнаментом та мармуровий із зображенням Паллади, глиняні амфори та ручки від амфор з фабричними клеймами, різноманітний інший глиняний та скляний посуд, розписні вази, мармурове блюдо з написом, глиняні лампадки, статуєтки та маски, гіпсові поховальні прикраси, бронзові й мармурові статуєтки та маски Гермеса, бронзові вістря стріл, залізний тригранний

наконечник стріли, грузила, бронзові бубонці, гудзики та пряжки, бронзовий ключ, стрижень, вироблений з людського ребра, приналежності кінської збруї, бронзові дзеркала, бронзова патера, ложки бронзові та кістяні, кістяна коробочка для рум'ян, вирізаний з дерева бюст жінки, намиста з гірського кришталю, сердоліку, гранату, агату, аметисту та скляної маси, камеї та золоті прикраси – бляшки з різними зображеннями, сережки, браслети, персні, намиста, форми для відливки прикрас, золоті застібки, пряжки, амулети та коробочки [33].

Декілька предметів з Ольвії були доправлені до Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії – декілька мідних монет та пессер у вигляді рибок, свинцева гирька, вістря стріл, глиняна статуетка Венери, світильники, глиняний посуд. Ольвійські монети, глиняний посуд, теракотові статуетки та багато інших предметів потрапили свого часу до археологічного музею при Херсонському губернському статистичному комітетові. Колекції Єлисаветградського реального училища нараховували кілька мідних ольвійських монет, бронзові вістря стріл та глиняний посуд різноманітних форм, чернолакове блюдо та глиняну амфору з клеймом. Кожний із предметів старовини, знайдених у Ольвії, викликав у кореспондентів “Записок” не лише жвавий інтерес, а й ретельно вивчався та обнародувався на їх сторінках [34]. У цьому зв'язку слід відзначити статтю Е.Р. фон Штерна “З приводу надгробного пам'ятника Евресивія та Арети в Ольвії”, присвячену надзвичайному поховальному склепові, котрий був розкопаний Б.В.Фармаковським у 1901 році [35].

Окрім детального наукового аналізу пам'яток матеріальної культури Ольвії, вчені, що друкували свої наукові доробки у виданнях “Записок”, приділяли неабияку увагу проблемі фальсифікату цих самих пам'яток. Так, у численних статтях президента Одеського товариства історії та старожитностей В.Н.Юргевича зустрічаємо матеріал стосовно підробок лапідарних написів та монет стародавнього Півдня. У цьому зв'язку не можна обминути також ґрунтовних праць В.В.Латишева, А.Л.Бертъє-Делагарда та Е.Р. фон Штерна, присвячених добре сфальсифікованим написам, нумізматичному матеріалу, керамічним, срібним та мармуровим виробам [36]. Їх статті наочно демонструють рівень дослідженості пам'яток античності наприкінці XIX – на початку XX століття. Таким чином, наукові доробки членів Товариства з ольвійського питання займають чи не найбільше місце з опублікованих у “Записках” досліджень, які стосуються вивчення археологічних пам'яток

Миколаївщини.

Посперечатися з ним у кількості надрукованих матеріалів може хіба що розділ, присвячений археологічним дослідженням острова Березань. Статті Н.Надеждіна і М.Аркаса присвячувались проблемі його географічного розташування. Піонером у археологічних дослідженнях цієї місцевості став академік Г.Келлер, який відвідав острів на початку XIX ст. та знайшов там відбитки будівель. Згодом він видав три надписи, відкриті на цьому острові. У середині XIX ст. граф О.С.Уваров зробив план острова та зафіксував на ньому рештки турецьких укріплень, курганів, двох криниць та інших будівель, а також відмітив силу силенну керамічних фрагментів червоних грецьких амфор та уламки мармуру зеленого кольору на поверхні землі [37].

Перед Одеським археологічним з'їздом 1884 року Р.А.Прендель здійснив на Березані археологічне дослідження. У північній частині острова він бачив 6 курганів, як йому здалося, розритих вже раніше, та відбитки земляних укріплень, на його думку, французьких. Під час зроблених Р.А.Пренделем пробних розкопок на західному березі були знайдені у шарі попелу, решток костей та вугілля глечики, сльозинці, череп'я та фрагменти глеків й урн з обвугленими кістками тварин, в одному глиняному посуді – кістки дитячого кістяку; нижче цього шару – декілька людських скелетів у різних позах [38]. Не дивлячись на те, що до своєї доповіді Прендель додав ще карту, для дослідження Березані він майже нічого суттєвого не зробив. Восени 1893 року острів оглядав Кибальчич, котрий також зробив там деякі знахідки. Пізніше, у 1900-1901 роках, Г.Л.Садовський відкрив частину Березанського некрополя, розкопав більше 800 поховань та рештки кам'яних, вочевидь алтарних майданчиків, коло- та толосоподібних будівель і частину апсидальної будівлі [39].

І лише з 1904 по 1914 роки професор Новоросійського університету Е.Р. фон Штерн здійснив на Березані цикл систематичних розкопок. Вже перші польові дослідження Штерна відрізнялися високим рівнем методики розкопів та точністю фіксації матеріалу [40]. Він перший використав археологічні джерела для з'ясування загальних особливостей грецької колонізації та побудував першу в європейській історичній науці модель колонізації, засновану на археологічних даних.

Серед матеріалів, надрукованих у “Записках”, окрім власне статей з археології, присвячених дослідженням старожитностей острова Березань, зустрічаємо нариси С.Д.Пападімітріу “Стародавні відомості про острів Березань”, Ф.М.Ковальова “Острів Березань: військово-історичний нарис” та П.Мелікова “Хімічний аналіз стародавніх бронзових стріл”.

В кінці XIX – на початку XX ст. директором Херсонського краєзнавчого музею В.І.Гошкевичем були обстежені інші пам'ятки античності, розташовані на північному узбережжях Чорного моря та лиманів. В результаті цих розвідок було

відкрито декілька поселень та городищ: Морське, Рибаківка, Вікторівка, Матіясове, а також курганів, зафіксованих біля села Красне, Адамівка, Малахове, Ганнівка. Крім того, ним були описані знайдені тут раніше скарби [41].

ЛІТЕРАТУРА

1. Летопись общества // Записки Одесского Общества Истории и Древностей (далее – ЗООИД). – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 564.
2. Бурачков П. О местоположении древнего города Каркинитиса и монетах ему принадлежащих // Там же. – Одесса, 1875. – Т. 9. – С. 62.
3. Ястребов В. Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии // Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей (далее – ЗИООИД). – Одесса, 1894. – Т. 17. – Отд. 1. – С. 67.
4. Там же. – С. 69-94.
5. Брун Ф.К. О Киммериянах Геродота и о переселениях киммерского племени // ЗООИД. – Одесса, 1868. – Т. 7. – С. 239.
6. Подберезский А. О курганах обрядовых в Южной России // Там же. – С. 256.
7. Бурачков П. Указ. соч. – С. 62, 129.
8. Надеждин Н. Геродотова Скифия, объясненная через сличение с местностями // ЗООИД. – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 5-15; Спасский Г. О местоположении Древнего города Каркинита и об его монетах // Там же. – Одесса, 1848. – Т. 2. – С. 20, 24, 27; Бурачков П. Указ. соч. – С. 1-133; Уваров О.С. Исследования о древностях Южной России и берегов Черного моря. – СПб, 1851. – 1856. – Т. 1. – С. 46.
9. Брун Ф.К. Донесение о поездке к устьям Буга и Днепра // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т. 3. – С. 985-993.
10. Ястребов В. Указ. соч. – С. 129-171.
11. Там само. – С. 150, 154.
12. Брун Ф.К. Тридцатилетие Одесского Общества Истории и Древностей, его записки и археологические собрания // ЗИООИД. – Одесса, 1872. – Т. 8. – С. 350.
13. Веселевский Н.И. Современное состояние вопроса о “Каменных бабах” или “Балбалах” // ЗИООИД. – Одесса, 1915. – Т.32. – I. Исследования. – С. 408-444; Как составилось собрание “Каменных баб” музея Императорского Одесского Общества Истории и Древностей // Там же. – II. Материалы. – С. 65-74.
14. ПРОПЕМПТАРИА. Сборник статей, изданных Императорским Одесским Обществом Истории и Древностей в честь почетного члена Эрнста Романовича фон Штерна // ЗИООИД. – Одесса, 1912. – Т. 30. – С. 150-157.
15. Брун Ф.К. Тридцатилетие Одесского Общества Истории и Древностей, его записки и археологические собрания // ЗИООИД. – Одесса, 1872. – Т. 8. – С. 341.
16. Ястребов В. Указ. соч. – С. 86.
17. Мурзакевич Н. О двух Эллинских надписях, найденных вблизи села Троицкого, в имении помещика А.Ф.Кобле // ЗООИД. – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 277-283.
18. Юргевич В.Н. Греческая надпись из древнего города Одиссоса // Там же. – Одесса, 1863. – Т. 5. – С. 994.
19. Уваров О.С. Указ. соч. – С. 45.
20. Брун Ф.К. Донесение о поездке к устьям Буга и Днепра // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т. 5. – С. 988.
21. Чирков А.П. Краткий очерк городищ, находящихся по Днепру и его лиману // Там же. – Одесса, 1867. – Т. 6. – С. 546-547.
22. Ястребов В. Указ. соч. – С. 117.
23. Аркас Н.А. Сравнительная таблица Эллинских поселений по Эвксинскому Понту, Безыменного автора, с местами, назначенными на мерка морской карте Черного моря, последней описи, 1836 года, капитан-лейтенанта Манганари // ЗООИД. – Одесса, 1853. – Т. 3. – С. 144-151.
24. Надеждин Н. Указ. соч. – С. 45.
25. Там же. – С. 28-34.
26. Брун Ф.К. Тридцатилетие Одесского общества истории и древностей, его записки и археологические собрания // ЗИООИД. – Одесса, 1872. – Т.8. – С.332; Юргевич В.Н. Об археологических розысканиях и открытиях в Южной России, предшествовавших учреждению Одесского общества истории и древностей // Там же. – Одесса, 1886. – Т. 14. – С. 47, 48, 49.
27. Достопримечательные рисунки и чертежи, хранящиеся в музее Общества // ЗООИД. – Одесса, 1848-1850. – Т. 2. – С. 840; Таблица IX // Там же. – Одесса, 1872. – Т. 8. – Таблицы.
28. Уваров О.С. Указ. соч. – С. 36-41.
29. Беккер П. О надписях на ручках греческих амфор из собрания И.К.Суручана // ЗИООИД. – Одесса, 1879. – Т. 11. – С. 13-50; Юргевич В.Н. Надписи на ручках древних греческих амфор из новой коллекции действительного члена Общества И.И.Куриша и шести принадлежащих Одесскому Императорскому обществу Истории и Древностей // Там же. – С. 51-66.
30. Мурзакевич Н.Н. Эллинские памятники, найденные в Новороссийском крае // ЗООИД. – Одесса, 1848-1850. – Т. 2. – С. 407.
31. Беккер П. О заслугах Калинника по надписи Ольвийской // Там же. – Одесса, 1858. – Т. 4. – С. 131-133; Юргевич В.Н. Ольвийская надпись // Там же. – Одесса, 1872. – Т. 8. – С. 1-3; Штерн, фон Э.Р. Могильные находки в Ольвии в 1891 году // ЗИООИД. – Одесса, 1907. – Т. 27. – I. Исследования. – С. 88-100.
32. Мурзакевич Н.Н. Ольвийские древности // ЗООИД. – Одесса, 1853. – Т. 3. – С. 247; Бурачков П.О. Указ. соч. – С. 52; Юргевич В.Н. Камень с загадочными знаками // Там же. – Одесса, 1889. – Т. 15. – С. 504-505.

33. Мурзакевич Н.Н. Древности, открытые в селе Парутино на развалинах Ольвии //ООИД. – Одесса, 1844. – Т. 1. – С. 623, 637, 639; Беккер П. О двух Ольвийских надписях // ЗООИД. – Одесса, 1858. – Т. 4. – С. 119-131; Юргевич В.Н. Аспидная дощечка, найденная в Ольвии, хранящаяся в музее Общества // ЗИООИД. – Одесса, 1889. – Т. 15. – С. 150-151; Его же. Камни с надписями, купленные для музея Общества в 1892 году // Там же. – Одесса, 1893. – Т. 16. – I. Исследования. – С. 11-14; Жебелев С. Памятники классической скульптуры, хранящиеся в музее Императорского Одесского Общества Истории и Древностей // Там же. – Одесса, 1900. – Т. 22. – I. Исследования. – С. 69-71; Штерн, фон Э.Р. Неизданные надписи, хранящиеся в Одесском музее // Там же. – V. Протоколы. – С. 44-49; Доклад члена совета Э.Р. фон Штерна по поводу вновь приобретенных музеем древностей особенно нового эпиграфического материала // Там же. – С. 82-92; Штерн, фон Э.Р. Несколько античных бронз из коллекции Одесского музея // Там же. – Одесса, 1911. – Т. 29. – I. Исследования. – С. 21-44.
34. Беккер П. О надписях на ручках греческих амфор и кусках древней черепицы // ЗООИД. – Одесса, 1863. – Т. 5. – С. 8-75; Струве В.В. Новые надписи Ольвийские // Там же. – Одесса, 1867. – Т. 6. – С. 1-29; Юргевич В.Н. Новооткрытые две Ольвийских надписи // ЗИООИД. – Одесса, 1877. – Т. 10. – С. 3-11; Блау О. Иногородские монеты, чеканенные в Ольвии // Там же. – С. 415-416.
35. Штерн, фон Э.Р. По поводу надгробного памятника Еврисивия и Ареты в Ольвии // Там же. – Одесса, 1904. – Т. 25. – Приложения. – С. 119-126.
36. Его же. Вновь найденные Ольвийские надписи // Там же. – Одесса, 1894. – Т. 17. – Отд. I – С. 1-29; Его же. Поправки и дополнения к статье “Вновь найденные Ольвийские надписи” // Там же. – С. 29-31; Латышев В.В. О поддельных греческих надписях из Южной России // Там же. – Одесса, 1895. – Т. 18. – I. Исследования. – С. 1-180; Штерн, фон Э.Р. Несколько заметок по поводу статьи В.В.Латышева “О поддельных греческих надписях из Южной России” // Там же. – II. Материалы. – С. 65-86; Бертье-Делагард А.Л. Подделка греческих древностей на юге России // Там же. – Одесса, 1896. – Т. 19. – II. Материалы. – С. 27-68; Штерн, фон Э.Р. О новейших подделках в области керамики на Юге России // Там же. – Одесса, 1897. – Т.20. – III. Протоколы. – С. 37-41; Его же. О новом способе фальсификации в серебре и мраморе // Там же. – Одесса, 1906. – Т. 26. – III. Протоколы. – С. 55-59; Его же. О новом способе подделки античных расписных ваз // Там же. – С. 5-15.
37. Уваров О.С. Указ соч. – Т. II. – С. 141.
38. Ястребов В. Указ соч. – С. 121.
39. Штерн, фон Э.Р. Новый эпиграфический материал, найденный на юге России // ЗИООИД. – Одесса, 1901. – Т. 23. – I. Исследования. – С. 1-32; Его же. О новейших раскопках в г. Аккермане и на острове Березани // Там же. – III. Протоколы. – С. 88-91; Его же. О пробных раскопках на острове Березани // Там же. – Одесса, 1904. – Т. 25. – III. Протоколы. – С. 97-100.
40. Штерн, фон Э.Р. О пробных раскопках на острове Березани // ЗИООИД. – Одесса, 1904. – Т. 25. – III. Протоколы. – С. 97-100; Его же. Отчет о раскопках ординарного профессора Э.Р. фон Штерна на острове Березани в 1905 году // Там же. – Одесса, 1907. – Т. 27. – III. Протоколы. – С. 68-71; Его же. Отчет о раскопках на острове Березани в 1909 году // Там же. – Одесса, 1910. – Т. 28. – III. Протоколы. – С. 80-91; Его же. Краткий отчет о раскопках на острове Березани в 1908 году // Там же. – Одесса, 1910. – Т. 28. – III. Протоколы. – С. 39-48.
41. Гошкевич В.И. Где был древний Одесс? // Там же. – Одесса, 1915. – Т. 32. – II. Материалы. – С. 445-450.

Стаття надійшла до редколегії 05.12.2005 р.